

A magyar tudományos kutatás kiemelkedő eredményei a rendszerváltásól napjainkig
(1989–2019)

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához tartozó tudományágak áttekintése

Nyelvtudomány

Ebben a szaktudományban is egymással párhuzamosan hoztak jelentős eredményeket az intézményi és tartalmi változások. A nyelvészeti képzőhelyek bővülése (új bölcsészkarok, doktori programok), a külföldi doktori képzés lehetőségei, a hazai és külföldi kutatási pályázatok, a tanulmányutak és nemzetközi konferenciák, továbbá az újabb témák és kutatási területek és azok nemzetközi kontextusban lehetséges művelése mind hozzájárultak a magyarországi nyelvészet minden eddiginél gyorsabb fejlődéséhez és színvonalasabb teljesítményeihez. Az alább felsorolt részterületeken egytől egyig a legjobb kiadóknál és folyóiratokban is jelentek meg magyar szerzőktől könyvek, szakcikkek, amelyek rendszeres hivatkozási forrásai a külföldi publikációknak. A szakma művelői jól használták ki a magyar nyelv szerkezetének, történetének, rokonságának stb. egyediségét és érdekességét, s ezáltal nagy lépést tettek eredményeik megismertetése és a nemzetközi nyelvészközösség általi elfogadottsága felé. Ugyanakkor nem hanyagolták el a társtudományok, továbbá a nagyközönség számára is fontos adatbázisok, szótárak, összefoglaló művek létrehozását, valamint a társadalmilag fontos feladatok, például a kisebbségi nyelvek, a határon túli nyelvvaltozatok, siketek jelnyelve kutatását sem.

Az elmúlt évtizedek **finnugrisztikai-uralisztikai kutatásainak** nemzetközi szinten is megmutatózó paradigmaváltása az ilyen irányú hazai kutatások részvételével történt. Magyarországon megindultak a rendszeres tipológiai, szociolingvisztikai kutatások, a számítógépes nyelvi elemzés és az elektronikus adatbázis-építések. A tipológiai vizsgálatok eredményei adatbázisok formájában is elérhetők a világhálón (pl. *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*). A szociolingvisztikai vizsgálatok többnyire a legveszélyeztetettebb nyelvek felé fordulnak (pl. *Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörüi őshonos közösségekben*). A számítógépes elemzések a jellemzően gazdag morfológiai rendszerű kisebb uráli nyelveket elemzik (pl. *A naganszan nyelv számítógépes morfológiai elemzése*). A számítógépes adatbázisok célja egyfelől lexikológiai, nyelvi és néprajzi anyagok feldolgozása (pl. *Permi nyelvészeti adatbázisok, Ob-Ugric languages: conceptual structures, lexicon, constructions, categories*), másfelől a veszélyeztetett nyelvek megsegítése (pl. *Innovative Networking in Infrastructure for Endangered Languages*).

A **történeti nyelvészetben** a fontosabb eredmények a következők voltak. A *magyar nyelv történeti nyelvtana* három kötete az ómagyar kor végéig tekinti át nyelvünk rendszertörténetét; *A magyar nyelv története* és *A magyar nyelvtörténet kézikönyve* minden nyelvi korszakról összefoglalást ad, kitérve a tudományág elméleti-módszertani kérdéseire is. A *Magyar generatív történeti mondattan* és a *Magyar frazeológia* egy-egy nyelvi szint történeti leírására vállalkozik. A nyugati ótörök és szláv nyelvekkel, nyelvjárással foglalkozó monográfiák, tanulmányok – főleg a jövevényszavakon keresztül – nyelvünk korai kapcsolatainak feltárását segítik. Nyelvemlékeink korszerű kiadásai a *Régi Magyar Kódexek* és a *Régi Magyar Levéltár* sorozat kötetiben a kutatáson kívül szélesebb közönséget is szolgálnak. A felszínre került hatalmas nyelvi anyag egy része (ómagyar kódexek, közép-magyar magánéleti írásbeliség, korai nyomtatványok, újkori szövegtárak) a kereshetőség és feldolgozottság magasabb fokán számítógépes adatbázisokban is elérhető.

A **nyelvjáráskutatások** fontosabb közérdekű eredményei: az *Új magyar nyelvjárási atlasz* anyagának (a magyar nyelvterületet átfogó, első hangfelvételes gyűjtésű, digitalizált mega

A magyar tudományos kutatás kiemelkedő eredményei a rendszerváltásól napjainkig
(1989–2019)

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához tartozó tudományágak áttekintése

korpuszának) létrehozása; a 11 kötetes *Romániai magyar nyelvjárások atlasza* és a 3 kötetes *A moldvai (csángó) magyar tájnyelv szótárának* megjelentetése; a nyelvészeti-néprajzi jellegű *A debreceni civis élet lexikonjának* közzététele 4 kötetben. Kisebb-nagyobb tájszótár és nyelvjárás atlasz 24 jelent meg. Mivel a szókészlet megkövült művelődéstörténet, az említett, közérdeklődésre is igényt tartó korpuszok anyaga a magyarság hagyományos kultúrájának hírnökeként nemzeti szempontból is vitathatatlanul fontos. Megjelent a magyar nyelvjárásokról és kutatásukról szóló korszerű szintézis; a nyelvjárások változását elemző új tanulmányok sora; a modern nyelvészeti irányzatoktól és a számítógépes lehetőségektől megihletett publikációk; korszerű nyelvjárástörténeti elemzések. A tévhitek és az előítéletesség visszaszorítása (iskola, média) terén is van bőven teendő.

A magyar **névtan** utóbbi három évtizedét egészében a diszciplináris megszilárdulás és kiterjedés, a kutatói bázis jelentős kiszélesedése, a szakmai fórumok bővülése, a nemzetközi tudományos vérkeringésbe való egyre erősebb bekapcsolódás jellemezte. Tematikájában megerősödött a történeti érdeklődés, s a hagyományos empirikus megközelítés mindinkább összekapcsolódott az elméletalkotással, illetve a multi- és interdiszciplináris szemlélettel. A személynevek vizsgálata az Árpád-kor mellett kiterjedt az Anjou-korra és a középmagyar korra, de fontos témaköre volt a 19–20. századi névrendszerek kérdése is. A helynévtörténeti kutatások főképpen a magyar szórványemlékekre összpontosítottak: a legkorábbi források mellett különösen Anonymus gesztájára, emellett kiemelendők a különböző helynévfajták és -típusok történetét tárgyaló munkák is. Jelentős digitális adatbázisok s ezeken alapuló szótárak jöttek létre, és fontos összegző magyar személy- és helynévtörténeti kézikönyvek is születtek.

A **fonológiával** foglalkozók közössége az elmúlt évtizedekben nemcsak kilépett a nemzetközi tudományos szintre, hanem annak élvonalába is emelkedett, erről számos monográfia (köztük Oxfordban, Londonban, New Yorkban, Hágában, Amszterdamban kiadottak) és vezető nyelvészeti folyóiratokban (*Language, Theoretical Linguistics, Phonology*) közreadott, nagy nemzetközi visszhangot kiváltó tanulmányok sora tanúskodik. A kategorikus leíró általánosításokról a súlypont áttevődött a fonológiai variabilitás tanulmányozására korszerű, mintázatalapú elméleti keretben. A laboratóriumi fonológia térnyerésével a fonológiaelméleti megállapítások, sejtések kísérleti ellenőrzése, alátámasztása is lehetővé vált (például a prozódia vagy a magánhangzó-harmónia területén). A **fonetikában** az utóbbi évtizedekben kiépült terjedelmes beszéd-adatbázisok segítségével a beszéd különféle tulajdonságai váltak kísérletes úton vizsgálhatóvá nagy beszélőszámon, statisztikai módszerekkel. Mindez a beszédtechnológiai alkalmazások (például mesterséges beszéd-előállítás és beszédfelismerés, beszédalapú diagnosztika) fellendülésére is hatással volt.

A **mondattan és az alaktan** területén a 90-es évek fontos mérföldkövei a *Strukturális magyar nyelvtan* kötetei (*Mondattan, Morfológia*), amelyek összefoglalták a magyar mondat- és szóstruktúra korszerű elméleteken alapuló elemzési eredményeit, a nyelvtan más moduljaival (jelentés- és hangtan) való összefüggéseikben. A legutóbbi évtizedben pedig *Syntax of Hungarian* címmel egy új, teljességre törekvő, angol nyelvű leíró mondattan munkálatai kezdődtek el, amelyből eddig az első két kötet jelent meg. Nemzetközileg jelentős volt a minimalista szintaxiselmélet rendszeréhez hozzájáruló „radikálisan minimalista” modell megalkotása, amely a Chomsky-féle alapvetést a legkövetkezetesebben vitte végig, csak reprezentációkat használva. Kiemelt új irányként jelent meg az elméleti elemzések összekapcsolása pszicholingvisztikai kísérletekkel (az információ- és mondatstruktúra össze

A magyar tudományos kutatás kiemelkedő eredményei a rendszerváltásól napjainkig
(1989–2019)

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához tartozó tudományágak áttekintése

függéseit feltárva), valamint az ómagyar nyelvemléki anyag generatív alapú nyelvtani leírása és az eredmények összekapcsolása az uráli nyelvek összehasonlító vizsgálatával.

Az 1990-es években a jelentés vizsgálata a nemzetközi publikációkkal a megelőző két évtizedben megalapozott témákban, diakrón elemzésekkel kiegészülve, kísérleti és korpusz-adatokra is támaszkodva folytatódott. Számon tartják a **szemantikai** kutatások eredményeit az igejelentésnek az argumentumszerkezettel, az igemódosítókkal, adverbiumokkal és a mondat-szerkezettel való kölcsönhatásáról, a mód, a modalitás, az aspektus és az akcióminőség kódolásáról. Jelentős a névelőtlen, határozatlan és kvantoros főnévi kifejezések interpretációjának, valamint a hatóköri többértelműségeknek a vizsgálata is. A jelentéstan eredményeit több magyar nyelvű tankönyv is összegezte.

A **diskurzuszemantika** és **-pragmatika** fő eredményei a magyar mondat-szerkezetben kódolt topiknak és fókuszának a használati és igazságfeltételekhez való hozzájárulásával, a beszélői elfogultság formai jegyeivel, valamint az ironia és a metafora értelmezésével kapcsolatosak. Jelentős eredményeket hozott a grammatika-pragmatika viszony elméleti problémáját felvető kutatás, az implicit argumentumok vizsgálata, valamint a történeti pragmatikához és a lexikai pragmatikához való hozzájárulás. A nyelvhasználat társadalmi kérdéseivel foglalkozó **szociopragmatikai** kutatások középpontjában a nyelvi udvariasság és az interakciós szokások vizsgálata állt. Az eredményeket nagy nemzetközi kiadók monográfiáiban publikálták.

Az 1980-as években indult **kognitív nyelvészet** lényege a használatalapú nyelvleírás, a dominánsan holisztikus elmémódel, a tapasztalatból eredő absztrakció, szimbolikus nyelvi konstrukciós sémák létrehozása és dinamikus helyzethez igazítása. A magyar nyelvtudomány először a metaforakutatásban és a modalitás tanulmányozásában mutatott fel nemzetközi hatású fejleményeket. Kiemelkedő eredmény a szemantika kiterjedt művelése (a szó, a grammatikai elemek és a mondat szintjén), a mondat fogalmának kontextuális közegű, sémaalapú újraértelmezése. Elkészült két összefoglaló munka (*Kognitív nyelvészet, Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*), az első monografikus magyar grammatika (*Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4.*) kognitív, használatalapú, függőségi elméletben, módszertannal és adatolással. A stilisztika és a poétika funkcionális kognitív keretben a nyelvi potenciál, a szociokulturális tényezők és a kontextus komplex stílusképző jellemzőiről mutat fel új eredményeket a mindennapi és művészi szövegekben.

A nyelvtudomány eddigi története során a fordulópontokat jelentő újításokat meghatározó mértékben motiválták **tudományelméleti** megfontolások. Hozzávetőlegesen az ezredforduló óta olyan változások játszódtak le, amelyek középpontjában az adatok és a hipotézisek közötti viszony újraértékelésének problémája áll, és amelyek a nyelvtudomány minden részdiszciplínáját közvetlenül érintik. Ez a jelenlegi nyelvtudomány leglényegesebb alapproblémája, fejlődésének motorja. Az MTA egyik kutatócsoportja e probléma megoldásához a nyelvészeti elméletalkotás ún. p-modelljének kidolgozásával (*Data and evidence in linguistics: A plausible argumentation model*), valamint annak számos részterületre való szisztematikus alkalmazásával hiánypótló és szemléletformáló módon járult hozzá. Az eredmények élvonalbeli nemzetközi kiadóknál (Cambridge University Press; Springer; de Gruyter; Elsevier; Benjamins; Equinox stb.) publikált könyvekben és folyóiratokban láttak napvilágot.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének alapítása óta egyik kiemelt feladata volt különféle egynyelvű **tudományos szótárak** elkészítése. Az 1990 utáni időszakból említést érdemel az

A magyar tudományos kutatás kiemelkedő eredményei a rendszerváltásól napjainkig
(1989–2019)

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához tartozó tudományágak áttekintése

Új magyar tájszótár 3–5. kötetének, a K–Zs anyagrésznek a kiadása, amivel teljessé vált a mintegy 120 000 szócikket tartalmazó mű, valamint a *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadása, amely mintegy 75 000 szócikkben mutatja be a főleg az 1990-et követő szókészletbeli változásokat. A magyar szókészlet történetét, eredetbeli rétegződését és különféle nyelvekkel való kapcsolatát 14 000 szócikkben mutatja be az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* két kötete (1993–1995). A mai magyar lexikográfia legnagyobb vállalkozása *A magyar nyelv nagyszótára*. Ez a történeti jellegű értelmező szótár a címszavak jelentéseit, ezek viszonyrendszerét 18 kötetben 100 000 szócikkbe rendezve mutatja be, mégpedig az 1772-től napjainkig megjelent különféle műfajú művekből vett tényleges idézetekkel (1–7. kötet, 2002–2018).

A **modern filológiák nyelvészetét** az utolsó 30 évben a nemzetközi kutatás témáihoz és módszereihez való szorosabb kapcsolódás, valamint a kutatott nyelvek palettájának szélesítése (galego-portugál, katalán, ruszin, ukrán) jellemezte. A germanisztikában a német nyelvészet a pragmatika-szemantika, a kognitív nyelvészet és a diskurzusnyelvészet témáit részesítette előnyben, míg az angol nyelvészet inkább a fonológiát és a szintaxist. A romanisztikára jellemző volt a szintaktikai tanulmányok felvirágzása és a diakrón nyelvészetnek szánt fontos szerep (középkori olasz nyelvtan, latin feliratok nyelvtörténeti adatbázisa). A szlavisztikában fontos eredmények születtek az aspektus, az egyházi szláv szintaxisa és a kódexek filológiája terén. A lexikográfiában több régi szótár új kiadása mellett újak is készültek (holland, katalán, portugál, ukrán); több vonzatszótár is született.

A **magyarországi kisebbségi nyelvek** (német, román, különböző szláv nyelvek) kutatása részben a nyelvi örökség megmentését tűzte ki célul (pl. a délnyugat-magyarországi németiség atlasza, a német tájszótár), részben pedig újabb szociolingvisztikai szempontokat vezetett be (a beszélők nyelvi attitűdjei, a különböző generációk nyelvhasználatának vizsgálata, a nyelvváltás okai és következményei stb.).

A **szociolingvisztika** a nyelvhasználat és a társadalom összefüggéseit empirikus módszerekkel vizsgálja. Kutatásaiból elméleti és társadalmilag is hasznosítható eredmények születtek a nyelvi változásról és változatosságról, a többnyelvűségről, a jelnyelvről, a nyelvi alapú megbélyegzés nyelvhasználatra gyakorolt hatásáról és a nyelvi jogokról. Csak néhány eredményt említünk itt. A felnőtt lakosság közel 70%-a negatívan értékeli bizonyos nyelvi változókat (pl. az úgynevezett suksükölés). Ismereteink vannak öt foglalkozási csoport beszélőinek nyelvi jellemzőiről és tudatosságáról. A kétnyelvűségről szóló és a gyökeret vert társadalmi tévhitek eloszlatását célzó vizsgálatok a nemzetiségi nyelvek fenntartását, a második és harmadik nyelv elsajátítását segítik elő. Átfogó jelnyelvi kutatások, fejlesztések folynak: grammatika, szótár, vizuális tanulás. Az eredmények által jelentősen növekednek a siketek tanulási és társadalmi integrálódási esélyei. Egyedülálló a határon túli magyarok szociolingvisztikai helyzetéről készült könyvsorozat.

Magyarországon a **neurolingvisztikai kutatások** az 1990-es években terjedtek el, s elsősorban a nyelvtani modellek idegrendszerbeli, illetve agyi realitását vizsgálták. Az afáziában, valamint az Alzheimer-kórban talált nyelvi tünetek elemzésével kimutatták, hogy az egyes nyelvtani-szintaktikai elvek különbségei az agyi működések különbségeiben is megjelennek, ennyiben neurológiai realitásuk van. Kísérletes módszertannal és technológiával jellemezték a nyelvi szövegértés és feldolgozás és a nyelvi produkció szakaszait az agyi hálózatokkal összefüggésben. Igazolták a nyelvi alkotóképesség és a nyelv rekurzív

A magyar tudományos kutatás kiemelkedő eredményei a rendszerváltásól napjainkig
(1989–2019)

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához tartozó tudományágak áttekintése

szintaxisának a kapcsolatát. A **pszicholingvisztika** területén jellemezték a magyar nyelv szerkezetének, szórendjének hatásait a mondatfeldolgozás szakaszaira, a jelentésértelmezésre és az emlékezeti rendszerekre. Bemutatták a neurológiai és kognitív alapjait annak a hatalmas teljesítménynek, amit az újszülöttek és kisgyerekek az anyanyelv elsajátításában mutatnak, valamint olyan nyelvi tüneteket is leírtak, amelyek ennek a tanuláshoz a zavarát vagy késését jelzik.

A **fordítástudomány** mint az alkalmazott nyelvészet egyik ága elsősorban nem irodalmi fordításokat vizsgál, hanem a szakfordítástól a tolmácsolásig a tág értelemben vett nyelvi közvetítés különböző fajtáit. A fordítástudományban az elmúlt harminc évben Magyarországon hatalmas fejlődés ment végbe, a fordításkutatók megteremtették az elméleti alapokat az ország számos oktatási intézményében folyó fordító- és tolmácsolás számára. 2003 óta működik a Fordítástudományi Doktori Program, amelyben 41 doktori értekezés született, olyan társadalmilag hasznos témákról, mint a számítógéppel támogatott fordítás, fordítás és terminológia, önkéntes fordítás, hangalámondás, a fordítás mint akadálymentesítés, bírósági tolmácsolás, közösségi (kórházi, harctéri, bűnügyi, üzleti) tolmácsolás. A fordítástudomány fejlődését mutatja, hogy húsz éve folyamatosan megjelenik két magyar szerkesztésű nemzetközileg is minősített szakfolyóirat: az 1999-ben alapított magyar nyelvű *Fordítástudomány* és a 2000-ben alapított angol nyelvű *Across Languages and Cultures*.

A **nyelvtchnológia** végső célja nyelvileg intelligens gépi rendszerek készítése, amelyek az emberekhez hasonló természetességgel képesek kommunikálni. Ehhez mindenképp nagyméretű szöveges adatbázisok készítése szükséges, aminek hazánkban a 80-as évek végén megújult nagyszótári munkálatok adtak lendületet. Elkészült az akkor 20 millió szavas *Nagyszótári Történeti Korpusz*, majd ezt követte a *Magyar Nemzeti Szövegtár*, amely 2015 óta több mint egymilliárd elemzett szót tartalmaz. A szavak adatbázisa után elkészült a mondatok korpusza, az 1,2 millió szót tartalmazó *Szeged Korpusz*. Ma már milliók használják a Morphologic Kft. által készített *HUMOR* morfológiai elemzőt, és az angol–magyar gépi fordító rendszert. Az írott nyelv teljes körű elemzését szolgálja a *magyarlánc*, illetve a 2016-ban készült moduláris *e-magyar* elemző rendszer. A beszédtechnológia eredményei között kiemelendő a *BEA spontánbeszéd-adatbázis*, valamint a BME TMIT műhelyében készült beszédfelismerő és beszédkeltő rendszer.

Az Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága több mint tízéves munkával elkészítette **A magyar helyesírás szabályai** új kiadását, majd ennek iskolai változatát (*Kis magyar helyesírás*) és az átdolgozott *Magyar helyesírási szótárt*.